

DOI 10.26886/2520-7474.4(30)2018.3

UDC: (37) (477.43/44)(09)

**EASTERN SLAVIC TOYS AS A MEANS OF UPBRINGING CHILDREN IN
ETHNOGRAPHIC MATERIALS OF THE 19th- FIRST QUARTERS OF THE
20thCENTURIES**

T. Okolnycha, PhD in Pedagogical Sciences

Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University,
Ukraine, Kropyvnytskyi

In the article the author, on the basis of generalization of ethnographic materials of the 19th - first quarter of the 20th centuries, has analyzed the toys of the Eastern Slavic children. The publication suggests that there were very few special toys for the Eastern Slavic children.

The publication deals with toys for toddlers and toys for boys and girls from 5 to 6 years of age, which they made for themselves for fun. The Eastern Slavic boys had the most widespread homemade toys of wood, pine bark, dandelion, hips, chickpeas, cane (household utility: little boats, taradaiki, little carts, little mills); girls had a doll.

Key words: Eastern Slavic toy, education, ethnographic materials of the 19th - first quarter of the 20th century, toys for children, home-made children's toys.

кандидат педагогічних наук, Окольнича Т. В. Східнослов'янська іграшка як засіб виховання дитини в етнографічних матеріалах XIX – першої чверті XX ст. / Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, Україна, Кропивницький

В статті автором, на основі узагальнення етнографічних матеріалів XIX – першої чверті XX ст., проаналізовано іграшки

східнослов'янських дітей. В публікації засвідчується, що спеціальних іграшок для східнослов'янських дітей було дуже мало.

В публікації розглядаються іграшки для малюків та іграшки для хлопчиків і дівчаток починаючи з 5 – 6 років, які вони робили самі собі для забав. У східнослов'янських хлопчиків були найпоширенішими саморобні іграшки з деревини, соснової кори, кульбаби, шипшини, кураю, очерету (господарський реманент: човники, тарадайки, візочки, млинки); у дівчаток – лялька.

Ключові слова: східнослов'янська іграшка, виховання, етнографічні матеріали XIX – першої чверті XX ст., іграшки для малюків, саморобні дитячі іграшки.

Постановка проблеми. Зміни, які відбуваються в українському суспільстві, у суспільній свідомості громадян, за умов подальшої національно-культурної розбудови України, стимулюють інтерес до осмислення народно-педагогічних традицій нашого народу, використання їх у сучасній освітній практиці, адже вирішення важливої соціальної проблеми перетворення суспільства та духовного відродження неможливо без врахування спадку минулих епох.

Актуальність досліджуваної проблеми також зумовлена зростаючим інтересом суспільства до вивчення субкультур як одного із засобів опису явищ культурної диференціації сучасного суспільства. Універсальною субкультурою, через яку проходять всі люди, є дитяча. Саме з дитинством пов'язані найбільш інтенсивні процеси виховання та соціалізації індивіда.

Емпіричну основу дослідження становить етнографічний матеріал XIX – першої чверті XX ст., який висвітлює виховання дитини у традиційній культурі східних слов'ян, адже педагогіка дитинства, як і його етнографія, не може існувати поза широкого соціокультурного

контексту, без урахування еволюції способів виробництва, статево-вікової стратифікації, типів сімей, системи родинних та інших міжособистісних відносин, а також ціннісних орієнтацій культури. ХІХ – перша чверть ХХ ст. впродовж тривалого часу викликала і сьогодні продовжує викликати інтерес багатьох дослідників. Водночас, у сучасній історико-педагогічній науці лише частково звернено увагу на педагогічне вивчення східнослов'янської етнографії дитинства. Тим часом не можна стверджувати, що вчені цілком обійшли увагою зазначені питання. У межах етнопедагогічного підходу, що розвивається завдяки дослідженням М. Стельмаховича, Т. Мацейків, З. Болтарович, відбувається звернення до проблем вивчення способів та методів виховання дитини в народній культурі.

З-поміж праць у галузі дитинознавства, зокрема висвітлення його етнопедагогічних та етнопсихологічних аспектів слід зазначити наукову розвідку Н. Побірченко «Пора дитинства в етнографічній спадщині членів українських громад (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)» (2000). Спеціальним об'єктом дослідження став процес виховання дітей давніх східних слов'ян у монографії О. Радул «Виховання дітей в процесі життєдіяльності давніх східних слов'ян (VI – ХІІІ ст.)» (2013).

Мета статті – на основі аналізу етнографічних джерел ХІХ – першої чверті ХХ ст. розкрити значення іграшки у виховання дітей східних слов'ян.

Виклад основного матеріалу. Постійними супутниками східнослов'янських дітей були іграшки, які виконували, окрім розважальної і виховну функцію. Дослідження етнографів ХІХ – першої чверті ХХ ст. підтверджують та доповнюють знання про виховні функції дитячої іграшки. Етнографічні матеріали переконливо доводять, що іграшки з самого раннього віку знайомили дитину з господарською діяльністю, з різними трудовими процесами, з властивістю рослин та

дерев, з тими видами робіт, які діти були зобов'язані виконувати в майбутньому.

Зауважимо, що спеціальних іграшок для дітей було дуже мало. Як свідчить етнограф М. Сумцов, що іграшки діти, як правило, роблять собі самі (старші інколи передають їх меншим) і тільки подекуди роблять це дорослі селяни (це трапляється, коли у батьків одна дитина, немає старших дітей, тоді батько буває зробить дитині візочка, коника тощо) [13, с. 650].

Для малюків батьки, а також ремісники, виготовляли іграшки-брязкальця, тобто іграшки, які при струшуванні видавали звук. Таку іграшку в Україні, Росії, Білорусії дуже часто робили з внутрішніх органів тварин (корів, овець, свиней, гусей. М. Грушевський зазначав, що на Чигиринщині Київської губернії на початку ХХ ст. торохкотілку роблять для малих дітей з гусячої горлянки. За формою це довга дудочка, з одного краю вона тонша, а з іншого – товща. Туди кидали декілька сухих горошин, потім закручували в бублик [4, с. 91]. Про такий спосіб виготовлення торохкотілки у білоруських дітей у ХІХ ст. згадує М. Нікіфоровський [9, с. 243]

Близькість до природи, повне єднання з нею створили умови, за яких для виготовлення іграшок використовувався природний матеріал, добре відомий дітям. Дослідники ХІХ ст. М. Сумцов [14, с. 299] Є. Покровський [10, с. 207], звертають увагу на той факт, що поширеною східнослов'янською іграшкою хлопчиків і дівчаток до трьох років були глиняні свистунці. Вони робилися у формі гусака, качки, півня, барана тощо. Виготовлялись такі іграшки в українців, росіян, білорусів, головним чином, з дерева, глини, рослин, що сприяло ранньому ознайомленню дітей з особливостями природних матеріалів.

Починаючи з п'яти – шести років, східнослов'янські хлопчики і дівчатка самі робили собі для забав з глини та з клею мисочки,

глечики, різних тварин (собачок, баранців, корівок, теляток, гусей тощо) [7, с. 119; 17, с. 34]. Виготовлення таких іграшкових тварин та птахів вимагало попередніх тривалих спостережень за поведінкою, способом життя їх прообразів у живій природі.

Мр. Грушевський зазначав, що дорослі всіляко заохочували дітей до виготовлення іграшок і з повагою ставились до дитячих промислів: «Якось від природи дитина що не візьме, то зробить, ловкості хвататє. А друге і пугив'є не заструже. Одне виплете кошеля, то гарненький, а друге виплете, то як не кривобоке, то кривов'язе, то перечки криво поставляє» [4, с. 101].

Східнослов'янські дівчатка грались, переважно, ляльками. Традиційна лялька виконувала важливі функції: інформаційну, мотиваційно-стимулюючу, культурологічну, виховну. Вона передавала інформацію про початкові чинники людського предметно-духовного середовища. Лялька несла в собі моральні норми і культуру народу.

Як зазначає сучасний дослідник О. Найден, серед народних ляльок явищем особливим, певною мірою унікальним, є клаптикові ляльки. Для їх створення використовували тканину, переважно шматки від старого одягу, що вийшов з ужитку, або ті, що залишилися від шиття нового [8, с. 94].

Ляльку з трави так звану «панянку» робили українські, російські, білоруські сільські дівчатка тільки навесні [6, с. 200]

Б. Грінченко підкреслював, що лялька як іграшка мала виховуюче значення. Маленькі дівчатка, бавлячись, підготовляються до майбутніх важливих завдань дорослого віку (як мати і господиня)» [3, с. 62].

Отож, у грі дівчинки з лялькою виявлявся вроджений інстинкт материнства та усталена віковична традиція, яка закріплює за жінкою турботу та піклування про дитину. І сьогодні діти олюднують такі

ляльки, адже дитяча гра побудована на властивій дитині здатності оживляти неживі предмети й вірити в їх перевтілення.

У східнослов'янських хлопчиків, починаючи з шести років, були найпоширенішими саморобні іграшки – це іграшки з дерева, соснової кори, кульбаби, шипшини, кураю, очерету. Так, іграшками з дерева були речі побуту, господарський реманент доступних для дитини розмірів. Хлопчики виготовляли іграшкові рало, човни [16, с.341]. Соснова кора доволі м'яка і з неї легко було стругати іграшки з товстої соснової кори та з дерева східнослов'янські діти робили іграшкові тарадайки, візочки, млинки тощо, передаючи, здебільшого в мініатюрі, навіть найдрібніші деталі речі [14, с.41].

Найбільше хлопчики любили робити човники. Коли фізичні сили дитини дозволяли, то батьки залучали її до реальної допомоги в майструванні. Наприклад, як засвідчує етнограф початку ХХ ст. П. Тарасевський, в с. Шебекині, Білгородського повіта, Курської губернії хлопчик 6 років допомагав батькові робити справжнього човна [15, с.411]. М. Сумцов вважав, що це було найкращою школою для дитини, що готує її до самостійної майбутньої праці [14, с. 48].

Є. Покровський наводить приклад виготовлення «тарадайки»: спочатку хлопчики знаходять кусок розколеної гілки (або ж відламують кусок дерева) крізь щаблі якої проходить тоненька ясенова трісочка, і вже тоді вистругують колесо: обрізають так, щоб було круглої форми. Коли вистружуть, тоді починають по краям зубці робити, щоб вони чіплялися за барабанчика і той крутився. Зубці роблять різної форми – широкі і вузькі. Тоді міряють паличкою, щоб як раз посередині продовбати дірку. Продовбують дірку і колесо готове. Потім вставляють у барабанчик держак. Кінець держака зарізають чотирикутно і заміряють так, щоб вісь не спадала, після цього знизу надівають барабанчик на держак» [11, с. 240].

У східнослов'янських хлопчиків велике поширення мали іграшки із застосуванням колеса, зокрема, «візочки» чи «возики». Залежно від кількості коліс та складності самої конструкції возики мали безліч модифікації та призначень.

Найбільш цікавим різновидом був візок на двох коліщатках, за свідченнями П. Рибнікова в Олонецькій губернії його діти робили так: з дощечки вистругують вісь, з товстої соснової кори, що знаходиться внизу стовбура, вистругують або вирізають коліщата, повертають посередині, надівають ці колеса на вісь, у кінцях вісі повертають (якщо дуже тоненькі, то пропалюють розпеченим дротом або цвяшком) дірочки і туди встромлюють тоненьку паличку «загвіздку», для того щоб колесо не спадало. У свою чергу, барабан одягається на паличку держака, внизу якого закріплено коліщатко. При обертанні ведучого коліщатка крутиться весь механізм, що знаходиться на держаку візочка. За таким же принципом роблять візочок на чотирьох коліщатах [1; 2;12].

Висновки. Узагальнюючи зазначимо, що етнографічні матеріали ХІХ – першої чверті ХХ ст. засвідчують, що спеціальних іграшок для східнослов'янських дітей було дуже мало. Для малюків виготовлялись іграшки-брязкальця, глиняні свистунці. Починаючи з 5 – 6 років, діти робили самі собі іграшки для забав з глини та з клею (мисочки, глечики, різних тварин). Східнослов'янські дівчатка грались переважно ляльками. У східнослов'янських хлопчиків були найпоширенішими саморобні іграшки з деревини, соснової кори, кульбаби, шипшини, кураю, очерету (господарський реманент: човники, тарадайки, візочки, млинки).

Література:

1. Абрамов И.С. Поверья, приметы и заговоры жителей Новоград – Волынского и Ваславского уездов / И. С. Абрамов // Живая старина. – СПб., 1903. – Вып. III – IV. – С. 378-383
2. Анимелле Н. Быт белорусских крестьян / Н.Анимелле. – СПб., 1834. – 238с.
3. Гринченко Б. Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях / Б. Гринченко // Чернигов: Тип. Губ. земства, 1895-1899. – Вып. I-III. – 111с.
4. Грушевський М. Дитячі забавки та ігри усякі. Зібрані по Чигиринщині Київської губернії / М. Грушевський // Київська старина, 1904. – №7-9. – С.51-105
5. Дембовецкий А. Опыт описания Могилевской губернии / А. Дембовецкий. – Минск, 1887. – 92 с.
6. Дерлиця М. Селянські діти / М. Дерлиця // Етнографічний збірник. Ред. І.Франко. – Т. V. – Львів: Наукова т-во ім. Шевченка, 1898. – С.123-207с.
7. Иванов П. Игры крестьянских детей в Купянском уезде / П. Иванов. – Харьков, 1899. – 168 с.
8. Найден О. С. Українська народна лялька: [наукове видання] / Олександр Семенович Найден. – К.: ВД «Стилос», 2007. – 240 с
9. Никифоровский Н. Я. Очерки простонародного життя-бытия в Витебской Белоруссии и описание предметов обиходности / Н. Я. Никифоровский. – Витебск, 1895. – 552 с.
10. Покровский Е. Детские игры преимущественно русские / Е.Покровский. – М.: Тип. А.Карцева, 1887. – 368с.
11. Покровский Е. А. Физическое воспитание детей у разных народов: преимущественно России. Материалы для медико-антропологического исследования / Е. А. Покровский. – М.: Тип. А. А. Карцева, 1884. – 378 с.

12. Рыбников П. *Этнографические заметки о детях и молодежи до 16 лет в Олонецкой губернии* / П. Рыбников. – М., 1926. – 106 с.
13. Сумцов. *Культурные переживания* / Н. Ф. Сумцов // *Киевская Старина*, 1889. – Т. 26. – № 9. – С. 631-652.
14. Сумцов Н. Ф. *Культурные переживания* / Н. Ф. Сумцов // *Киевская Старина*, 1889. – Т. 27. – № 11. – С. 281-327
15. Тарасевський П. *Звичаї й обряди в селі Шебекині, Білгородського повіта, Курської губернії* / П.Тарасевський // *Етнографічний збірник НТШ*. – 1912. – Т. 31-32. – С. 403-424
16. Терещенко А. В. *Быт русского народа* / А. В. Терещенко. – М.: *Русская книга*, 1999 (Переиздание: т. I–IV. – М., 1847–1848) *Труды Уральской экспедиции*. – *Современник*. – 1853. – № VIII–XI. – 431с.
17. Ястребов Н. *Материалы по этнографии* / Н.Ястребов. – М., 1894. – 202с

References:

1. Abramov I.S. *Poverya, primety i zagovory zhiteley Novograd – Volynskogo i Vaslavskogo uezdov* / I. S. Abramov // *Zhivaya starina*. – SPb., 1903. – Vyp. III – IV. – S. 378-383
2. Animelle N. *Byt beloruski khkrestyan* / N.Animelle. – SPb., 1834. – 238s.
3. Grinchenko B. *Etnograficheskie materialy, sobrannye v Chernigovskoy i sosednikh s ney guberniyakh* / B. Grinchenko // *Chernigov: Tip. Gub. zemstva*, 1895-1899. – Vyp. I-III. – 111s.
4. Hrushevskiy M. *Dytiachi zabavky ta ihry usiaki. Zibrani po Chyhyrynshchyn i Kyivskoi hubernii* / M. Hrushevskiy // *Kyivskastaryna*, 1904. – №7-9. – S.51-105
5. Dembovetskiy A. *Opyt opisaniya Mogilevskoy gubernii* / A. Dembovetskiy. – Minsk, 1887. – 92 s.

6. Derlytsia M. *Selianskidity / M. Derlytsia // Etnohrafichnyi zbirnyk. Red. I. Franko. – T. V. – Lviv: Naukova t-vo im. Shevchenka, 1898. – S.123-207s.*
7. Ivanov P. *Igry krestyanskikh detey v Kupyanskom uezde / P. Ivanov. – Kharkov, 1899. – 168 s.*
8. Naiden O. S. *Ukrainska narodna lialka: [naukovevydannia] / Oleksandr Semenovych Naiden. – K.: VD «Stylos», 2007. – 240 s.*
9. Nikiforovskiy N. Ya. *Ocherki prostonarodnogo zhitya-bytiya v Vitebskoy Belorussiii opisanie predmetov obikhodnosti / N. Ya. Nikiforovskiy. – Vitebsk, 1895. – 552 s.*
10. Pokrovskiy Ye. *Detskie igry preimushchestvenno russkie / Ye. Pokrovskiy. – M.: Tip. A.Kartseva, 1887. – 368s.*
11. Pokrovskiy Ye. A. *Fizicheskoe vospitanie detey u raznykh narodov: preimushchestvenno Rossii. Materialy dlya mediko-antropologicheskogo issledovaniya / Ye. A. Pokrovskiy. – M.: Tip. A. A. Kartseva, 1884. – 378 s.*
12. Rybnikov P. *Etnograficheskie zametki o detyakh i molodezhi do 16 let v Olonetskoy gubernii / P. Rybnikov. – M., 1926. – 106 s.*
13. Sumtsov N. F. *Kulturnye perezhivaniya / N. F. Sumtsov // Kievskaya Starina, 1889. – T. 26. – № 9. – S. 631-652.*
14. Sumtsov N. F. *Kulturnye perezhivaniya / N. F. Sumtsov // Kievskaya Starina, 1889. – T. 27. – № 11. – S. 281-327*
15. Tarasevskiy P. *Zvychai y obriady v seli Shebekyni, Bilhorodskoho povita, Kurskoi hubernii / P.Tarasevskiy // Etnohrafichyi zbirnyk NTSh. – 1912. – T. 31-32. – S. 403-424*
16. Tereshchenko A. V. *Byt russkogo naroda / A. V. Tereshchenko. – M.: Russkaya kniga, 1999 (Pereizdanie: t. I–IV. – M., 1847–1848) Trudy Uralskoy ekspeditsii. – Sovremennik. – 1853. – № VIII-Khl. – 431s.*
17. Yastrebov N. *Materialy po etnografii / N.Yastrebov. – M., 1894. – 202s.*